

Počeci tiskarstva u slavenskih naroda

Cenbauer, Melita

Master's thesis / Diplomski rad

2011

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:349717>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-22**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Diplomski studij hrvatskoga jezika i književnosti

Melita Cenbauer

Počeci tiskarstva u slavenskih naroda

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Ivan Jurčević

Osijek, 2011.

Sažetak

Godine 1455. u Njemačkoj se pojavio izum koji predstavlja prekretnicu u razvoju čovječanstva – tiskarstvo. Za izum tiska zaslužan je Nijemac Johannes Gutenberg koji je godine 1455. u Mainzu otisnuo *Bibliju*, prvu tiskanu knjigu na svijetu. Knjige otisnute od 1455. pa do kraja 15. stoljeća nazivaju se inkunabule. Gutenbergov se izum brzo proširio po Europi. Na slavenskome području prva je tiskarska radionica otvorena već 1473. godine. Prema tome, i slavenski se narodi svrstavaju u red onih koji su već u prvim godinama nakon izuma tiskarskoga stroja tiskali knjige. Inkunabule otisnute na nekom od slavenskih jezika nazivaju se slavenske inkunabule. Inkunabule na stranim jezicima imaju i drugi slavenski narodi, ali na svome jeziku imaju ih samo Česi, Hrvati, Ukrajinci i Crnogorci. Izum tiskarskoga stroja važna je prekretnica u razvoju čovječanstva, stoga je važno uključiti tu temu i u nastavu hrvatskoga jezika. Pojmove kao što su prvotisk i inkunabula učenici bi trebali usvojiti već u osnovnoj školi. Koristeći različite metodičke sustave, nastavne oblike i metode navedeni se sadržaji učenicima mogu prikazati na zanimljiv i kreativan način, a time se ujedno razvija i njihova ljubav prema hrvatskome jeziku i književnosti.

Ključne riječi: izum tiskarskoga stroja, Johannes Gutenberg, *Biblija*, inkunabule, tiskarstvo u slavenskih naroda, slavenske inkunabule, nastava hrvatskoga jezika

SADRŽAJ

1. UVOD.....	3
2. JOHANNES GUTENBERG.....	4
3. POČECI TISKARSTVA U SLAVENSKIH NARODA.....	9
3.1. Češke inkunabule.....	11
3.2. Hrvatske inkunabule.....	15
3.3. Ukrajinske inkunabule.....	23
3.4. Crnogorske inkunabule.....	24
3.5. Karakteristike slavenskih inkunabula.....	26
3.6. Počeci tiskarstva u ostalim slavenskim zemljama.....	28
4. METODIČKI PRISTUP TEMI „POČECI TISKARSTVA U SLAVENSKIH NARODA“.....	33
4.1. Priprava za sat hrvatskoga jezika.....	33
5. ZAKLJUČAK.....	39
6. LITERATURA.....	40

1. UVOD

Rad se bavi počecima tiskarstva u slavenskih naroda. Izum tiskarskoga stroja pripisuje se Nijemcu Johannesu Gutenbergu koji je u Mainzu u Njemačkoj godine 1455. otisnuo prvu tiskanu knjigu na svijetu, *Bibliju*. Gutenbergovu životu i djelu posvećeno je prvo poglavlje ovoga rada. U istom su poglavlju objašnjene i okolnosti izuma tiskarskoga stroja, a objašnjen je i pojam inkunabula, njihovo značenje i značenje inkunabulistike kao znanosti. U sljedećem poglavlju govori se o širenju tiskarskoga umijeća Europom, o odnosu opće i nacionalne inkunabulistike te o kriterijima za određivanje pripadnosti inkunabule određenom narodu. Od svih slavenskih naroda samo njih četiri (Češi, Hrvati, Ukrajinci i Crnogorci) imaju inkunabule otisnute na narodnom jeziku pa su četiri potpoglavlja posvećena upravo njima. U tim su poglavljima inkunabule ukratko opisane, navedeni su podaci o njihovim piscima, tiskarima te ostale informacije koje su o njima poznate. U posebnom su potpoglavlju u kratkim crtama opisane prve tiskane knjige u ostalim slavenskim zemljama. U posljednjem je poglavlju opisan metodički pristup temi „Počeci tiskarstva u slavenskih naroda“ i to u obliku pripreve za nastavni sat u kojoj je dana jedna mogućnost obrade navedene teme u nastavi hrvatskoga jezika. Zadatak je ovoga rada naglasiti važnost poznavanja i proučavanja prvih tiskanih knjiga jer one u sebi nose dragocjene podatke o vremenu i prostoru u kojemu su nastale.

2. JOHANNES GUTENBERG

Počeci tiskarstva smještaju se u Njemačku u 15. stoljeće i vezuju se uz ime Johannesa Gutenberga. No važno je napomenuti da su Kinezi, mnogo prije Europljana, tiskali ksilografske i takozvane blok-knjige. Izum tiska pomičnim slovima pripisuje se kineskom kovaču Pi Shengu koji je oko 1045. godine počeo izrađivati pojedinačna odvojena slova iz pečene gline, zatim iz drveta i metala. Tiskao je spise pomoću malih pločica na kojima je bio urezan po jedan znak, a slaganjem tih pločica jedne do druge dobivala se rečenica. Te su pločice slagane na željeznu ploču s koje su se mogle skinuti i ponovno upotrijebiti. Azijski tiskari nisu koristili tiskarski tijesak (prešu), već su papir ručno otiskivali o slog što je značajno usporavalo tisk i umanjivalo kvalitetu otiska. Ipak, sam početak tiskarstva pripisuje se Johannesu Gutenbergu. U njegovo vrijeme knjige su se proizvodile prepisivanjem, bile su vrlo skupe i dostupne samo najbogatijima. Gutenberg je ideju o pomičnim slovima možda dobio nekim posrednim putem s istoka, no za ostvarenje svoje zamisli morao je riješiti niz tehničkih problema. Gutenbergova je ideja bila konstruirati tiskarsku prešu s pokretnim slovima što mu je i uspjelo. Za svako slovo i za svaki znak morao se izrezati pečat od čelika koji se smještao u bakreni kalup. U taj se kalup lijevalo olovo i tako su dobivena olovna slova. Ta su slova slagana u slagaljke prema rukopisu i tako su se formirale stranice. Prema legendi, ideju o lijevanju slova iz olova Gutenberg je dobio promatrajući jednu gataru koja je lijevala olovo u vodu kako bi proricala budućnost iz skrućenih olovnih oblika.

Slika 1. Gutenbergov tiskarski stroj

Unatoč njegovim golemim zaslugama u povijesti tiskarstva, o životu i djelu Johannesa Gutenberga ne zna se mnogo. Čak ni godina njegova rođenja nije pouzdano utvrđena, a ne zna se ni kako je izgledao.

Slika 2. Johannes Gutenberg

Pretpostavlja se da je rođen u Mainzu između 1394. i 1399. godine. Oko 1430. godine Gutenberg boravi u Strasburgu gdje se bavi staklarstvom i draguljarstvom. Već ga tada počinje zanimati problem tiskarstva. Godine 1448. Gutenberg se vraća u Mainz i potpuno je zaokupljen mislima o osnivanju tiskare pa posuđuje novac od bogataša Johanna Fusta i osniva tiskaru. Uz Gutenberga i Fusta, u radu tiskare sudjeluje i Peter Schöffer, rezbar slova i crtač. Godine 1455. Gutenberg dovršava svoje najznamenitije djelo, *pionirsko remek-djelo tiskarskog umijeća*¹, *Bibliju*. Tekst *Biblije* otisnut je na latinskom jeziku u dva stupca od kojih svaki broji 42 retka. U izradi *Biblije* upotrijebljeno je 290 grafičkih znakova i slova. *Biblija* je otisnuta na 1 282 stranice u nakladi od oko 180 do 200 primjeraka. Nekoliko primjeraka za imućnije kupce otisnuto je na pergameni. Usporedbe radi, primjerak *Biblije* otisnute na papiru stajao je 20 guldena, dok je

¹ Budiša, Dražen. *Počeci tiskarstva u evropskih naroda*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1984. , str. 4.

primjerak otisnut na pergameni stajao 50 guldena. Pelc² ističe da je to još uvijek prilično visoka cijena, ali ipak znatno niža od cijene rukom pisane *Biblije*. Slova i ligature načinjene su prema starim njemačkim kodeksima, a inicijali i ostali ukrasi unešeni su rukom prema zahtjevu kupca. Do danas je sačuvano četrdesetak primjeraka ove knjige, uključujući i fragmente. Gutenbergova *Biblija* nije datirana, a u kolofonu nema oznaku tiskara. Poznati su još neki Gutenbergovi tiskarski proizvodi: *Fragment o sudu svijeta*, *Astronomski kalendar za 1448.*, *Fragment Donatove gramatike*, *Pisma indulgencija*. Gutenbergova tehnologija održala se sve do sredine 19. stoljeća, dakle četiri stotine godina.

Slika 3. Gutenbergova *Biblija*

Gutenbergov izum predstavlja prekretnicu u povijesti civilizacije, *genijalnom jednostavnošću* Gutenberg je stvorio najmoćnije sredstvo za intelektualni rad, za širenje i razmjenu ideja i

² Pelc, Milan. *Pismo - knjiga - slika. Uvod u povijest informacijske kulture*, Golden marketing, Zagreb, 2002., str. 124.

znanja³. Zahvaljujući njemu, knjiga više nije bila povlastica bogatih. Nekoliko je razloga zašto se to dogodilo baš u 15. stoljeću. Bilo je to vrijeme nagloga razvoja gradova, nastanka prvih većih manufaktura, širenja trgovine. Razvijaju se već postojeća i nastaju nova sveučilišta, prema tome, raste broj pismenih i obrazovanih ljudi što podrazumijeva i veću potrebu za knjigom. Povijest rukopisne knjige prelazi iz tzv. monaškog u tzv. laičko razdoblje, tj. knjige se počinju prepisivati u svjetovnim skriptarnicama. Ukratko, može se reći da se u 15. stoljeću stekao niz gospodarskih, tehničkih i duhovnih okolnosti koje su povoljno utjecale na pojavu i širenje Gutenbergova izuma.

Gutenbergova je *Biblija* prva tiskana knjiga u svijetu, a sve knjige otisnute od 1455. do 1500. godine nazivaju se inkunabule. *Potekavši iz tiskarskih radionica, dok je crna umjetnost bila još u svojim počecima, bez većeg iskustva i samostalnosti, taj tiskani materijal još nosi na sebi tragove prvog tapanja i nesigurnosti mladog umijeća i gotovo ropskog oponašanja sredovječne rukopisne tradicije*⁴. Riječ inkunabula dolazi od latinske riječi *incunabula* što znači kolijevka, zipka. Tu je riječ prvi upotrijebio francuski bibliograf Philippe Labbë za pojam razvoja prve epohe tiskarstva. U značenju prvotiska prvi ju je upotrijebio Bernard von Mallinckrodt u djelu *De ortu et progressu artis typographiae* koje je izašlo u Kölnu godine 1639. Inkunabulistika kao znanost utemeljena je još u 17. stoljeću kada je u Amsterdamu godine 1688. izdan prvi opći katalog inkunabula u kojemu se nalazi oko 3000 naslova pa se ta godina obično uzima kao godina utemeljenja inkunabulistike kao znanosti.

Sadržajno i jezično gledajući, većina inkunabula ne predstavlja prikladan materijal za proučavanje. Najveći dio izdavačke djelatnosti 15. stoljeća sastoji se od religiozno-teoloških djela. Prema Juriću, *izdanjima 15. st. nedostaje naime, izuzevši vrlo rijetke slučajeve, kritičnost u izboru tradiranih tekstova, potrebni znanstveni aparat kao i vanjska forma koja ih čini upotrebljivima za znanstvene svrhe*⁵. Osim toga, većina je inkunabula pisana latinskim jezikom kojim se imitiraju klasični uzori pa ne predstavljaju zanimljiv materijal za proučavanje latinskoga jezika. Prema tome, malen je postotak inkunabula koje su zanimljive današnjoj znanosti, a Jurić⁶ ih svrstava u tri skupine:

1. inkunabule koje predstavljaju najstarije sačuvane primjerke djela starih klasičnih pisaca,

³ Budiša, Dražen. *Počeci tiskarstva u evropskih naroda*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1984., str. 7.

⁴ Jurić, Šime. „O inkunabulistici i njezinim zadacima u Hrvatskoj“, *Vjesnik bibliotekara hrvatske*, 6 (1-2), 1960., str. 1.

⁵ Jurić, Šime. „O inkunabulistici i njezinim zadacima u Hrvatskoj“, *Vjesnik bibliotekara hrvatske*, 6 (1-2), 1960., str. 3.

⁶ Jurić, Šime. „O inkunabulistici i njezinim zadacima u Hrvatskoj“, *Vjesnik bibliotekara hrvatske*, 6 (1-2), 1960., str. 3.

2. inkunabule koje predstavljaju jedine sačuvane primjerke pojedinih djela,
3. inkunabule koje su otisnute na narodnim jezicima i prema tome predstavljaju jezične i literarne spomenike određenoga naroda.

Prema tome, značenje inkunabula u njihovoj je dokumentarnosti. Iz inkunabula se mogu dobiti brojne informacije o povijesti i kulturi vremena kada su tiskane pa je za njihovo proučavanje zainteresiran širok krug znanstvenika. Osim toga, inkunabule su važni spomenici prvih koraka crne umjetnosti. *Pitanje inkunabule u prvom redu je pitanje knjige kao tiskarskog dostignuća, problem njena odnosa prema njezinu tvorcu tiskaru, tiskarskom materijalu i uvjetima i načinu rada u pojedinim tiskarskim oficinama*⁷. Inkunabulistika kao znanost, prema tome, ulazi dublje u okolnosti nastanka svake pojedine inkunabule i ima vrlo široko područje proučavanja: literarno, književno, kulturno, povijesno, umjetničko itd.

⁷ Jurić, Šime. „O inkunabulistici i njezinim zadacima u Hrvatskoj“, *Vjesnik bibliotekara hrvatske*, 6 (1-2), 1960., str. 4.

3. POČECI TISKARSTVA U SLAVENSKIH NARODA

Tisak pomičnim slovima izumljen je u Njemačkoj iz koje se brzo proširio na čitavu Europu: na Apeninski i Pirenejski poluotok, u Francusku, Englesku, Skandinaviju, istočnu i južnu Europu. Koliko se tiskarstvo brzo širilo vidljivo je iz sljedećih podataka: u Njemačkoj oko 1480. godine radilo je tridesetak tiskarskih radionica, a taj se broj na prijelazu stoljeća povećao na dvije stotine. Slična je situacija i u Italiji, Francuskoj, Nizozemskoj i Španjolskoj. Pretpostavlja se da je krajem 15. stoljeća u 200 europskih gradova radilo oko 1200 tiskarskih radionica. U prvih pedesetak godina života tiskarskoga umijeća otisnuto je *35 do 40 tisuća različitih djela i izdanja u ukupnom broju otprilike od nekih desetak milijuna primjeraka*⁸. Sve to pokazuje kako je tiskarsko umijeće bilo prihvaćeno i kojom se brzinom proširilo po svijetu. Gotovo svi europski narodi dali su svoj doprinos razvoju i širenju tiskarskoga umijeća, neki presudan i velik, a neki relativno skroman. Pojava prvih tiskanih knjiga u okviru pojedine nacionalne kulture u svakom slučaju ima veliko značenje.

Sve što je do sada rečeno o općoj inkunabulistici uglavnom vrijedi i za nacionalnu inkunabulistiku. Razlika je u tome što nacionalna inkunabulistica promatra tiskane knjige 15. stoljeća u sklopu povijesnog i kulturnog razvoja određenoga naroda te specifičnih prilika u kojima su one nastajale. Prvi i najvažniji zadatak nacionalne inkunabulistike jest pronaći i popisati sve inkunabule koje se čuvaju u određenoj zemlji. To je preduvjet za bilo kakav istraživački rad na inkunabulama i za proučavanje njihove uloge i utjecaja na sredinu u kojoj su nastale. Nakon popisivanja inkunabula slijedi njihovo opisivanje. U nacionalnoj inkunabulistici, u većoj mjeri nego u općoj, opisivač mora obraćati pozornost na individualne osobine svakog pojedinog primjerka. Te osobine uključuju materijal na kojemu je djelo tiskano, način rada tipografa, boje, ukrase, uvez, ilustratore, autore drvoreza itd. Osim toga, na pojedinim se primjercima mogu pronaći razne bilješke, podaci o vlasniku i slično, a ti podaci mogu otkriti dragocjene informacije o samoj knjizi kao i o kulturnoj situaciji onoga vremena.

Prednosti tiskarstva bile su mnogobrojne i vrlo brzo prepoznate i u slavenskim zemljama. Prva među njima bila je Poljska u kojoj je prva tiskarska radionica otvorena već godine 1473. Poljsku su slijedile Češka, Slovačka, Hrvatska i Crna Gora u kojima su također u 15. stoljeću

⁸ Jurić, Šime. „O inkunabulistici i njezinim zadacima u Hrvatskoj“, *Vjesnik bibliotekara hrvatske*, 6 (1-2), 1960., str. 2.

radile tiskarske radionice. Prema tome i slavenski se narodi svrstavaju u red onih koji su već u prvim godinama nakon izuma tiskarstva tiskali knjige.

Slika 4. Rasprostranjenost slavenskih tiskara u 15. stoljeću

Nacionalne su inkunabule *osobiti ponos svakoga naroda koji ih ima jer su najrječitiji dokument njegovih kulturnih pregnuća i ostvarenja još iz onoga doba kad je i tiskana kultura novog vremena u svim evropskim zemljama bila u kolijevci (in cunabulis)*⁹. Ipak, pri određivanju koji od slavenskih naroda imaju inkunabule važno je odrediti čvrste kriterije. Prema Juriću¹⁰, u nacionalne se inkunabule ubrajaju ova djela iz 15. stoljeća:

1. sva djela tiskana na području jedne zemlje,

⁹ Jurić, Šime. „O inkunabulistici i njezinim zadacima u Hrvatskoj“, *Vjesnik bibliotekara hrvatske*, 6 (1-2), 1960., str.11.

¹⁰ Jurić, Šime. „O inkunabulistici i njezinim zadacima u Hrvatskoj“, *Vjesnik bibliotekara hrvatske*, 6 (1-2), 1960., str.11.

2. sva djela pisana na jeziku određenog naroda,
3. sva djela pisaca poteklih iz određenog naroda,
4. sva djela koja su otisnuli tiskari pripadnici određenog naroda,
5. sva djela namijenjena određenoj zemlji i njezinim ljudima.

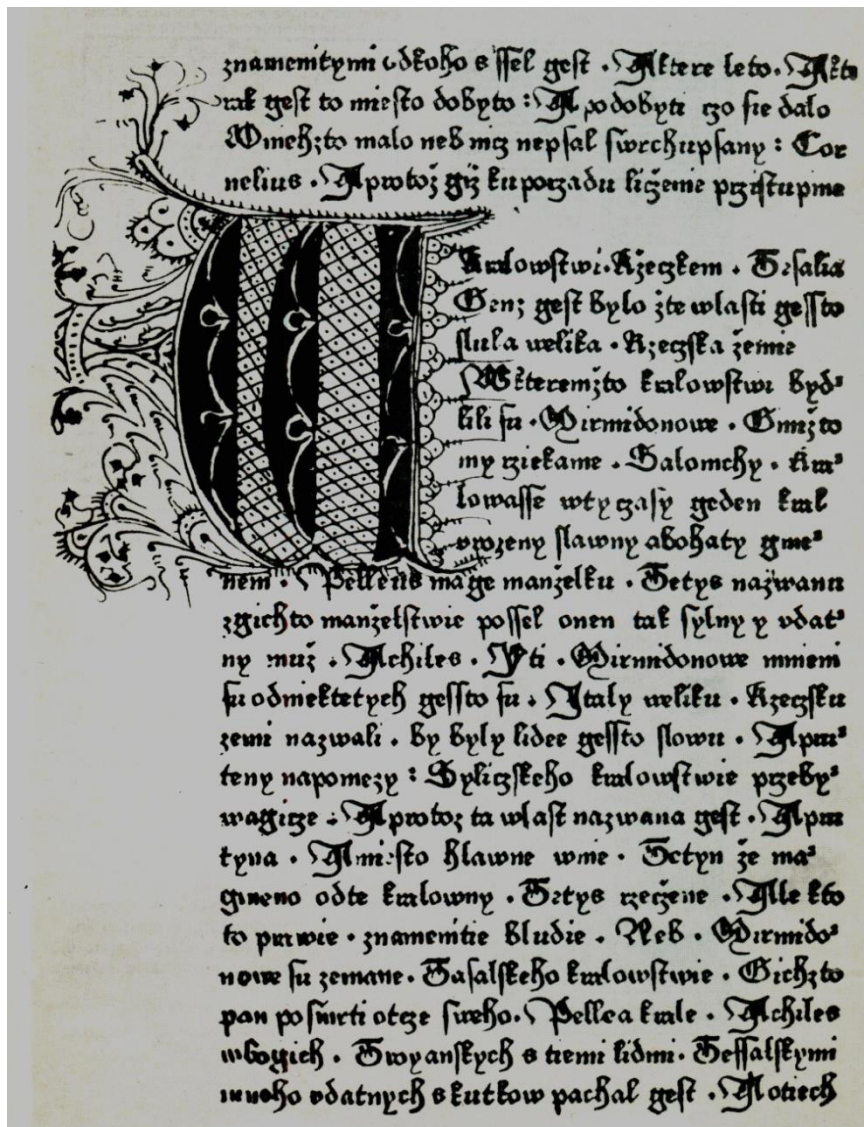
Damjanović¹¹ pak kao kriterije za određivanje pripadnosti inkunabula pojedinom narodu uzima jezik i sredinu kojoj je knjiga namijenjena. Prema tome, slavenske su inkunabule *one koje su otisnute na nekom slavenskom jeziku i namijenjene su nekoj slavenskoj sredini*¹². Inkunabule na stranim jezicima imaju i drugi slavenski narodi, ali na svome jeziku imaju ih samo Česi, Hrvati, Ukrajinci i Crnogorci.

3.1. Češke inkunabule

Brojem tiskanih knjiga u 15. stoljeću Česi nadmašuju sve slavenske narode. Imaju ukupno 35 inkunabula, više nego svi drugi Slaveni zajedno. Prva češka tiskara otvorena je u gradu Plznu. Nije poznata godina utemeljenja kao ni ime prvog češkog tipografa. Prije nego što je iz plzenjske tiskare izašla prva češka knjiga tiskana na narodnom jeziku, u njoj su otisnute tri knjige na latinskom: *Statua synodalia* (1476.), *Agenda Pragensis* (bez oznake godine) i *Missale ecclesiae Pragensis* (1479.). Nakon tri latinska djela Česi počinju tiskati i prve knjige na narodnom jeziku. Prva među njima bila je *Kronika trojanska*, najstarija češka i slavenska inkunabula. U kolofonu *Kronike* navedena je godina 1468., no tipološkom analizom utvrđeno je da je ta godina prepisana s rukopisnoga predloška. Danas se pretpostavlja da je *Kronika* otisnuta godine 1476. Po sadržaju, *Kronika trojanska* je poznati srednjovjekovni viteški roman.

¹¹ Damjanović, Stjepan. *Slovo iskona*, Matica hrvatska, Zagreb, 2004., str. 269.

¹² Damjanović, Stjepan. *Slovo iskona*, Matica hrvatska, Zagreb, 2004., str. 269.

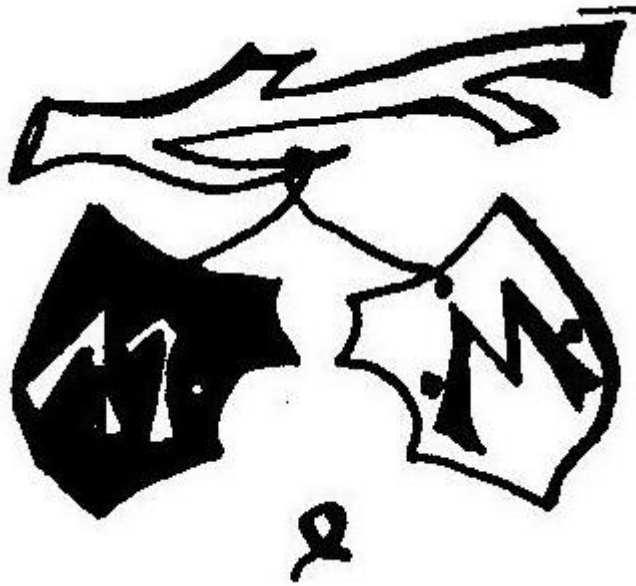
Slika 5. Kronika trojanska

Iako se slova prvih tiskanih knjiga na češkome tlu razlikuju, pretpostavlja se da su izašle iz iste tiskarske radionice. Prema tome, Bošnjak¹³ zaključuje da je tiskar latinskih djela i *Kronike* podrijetlom bio Čeh sa stalnim prebivalištem u gradu Plznju gdje je tiskao djela za crkvene potrebe.

Istom tiskaru pripisuje se i tiskanje *Novoga zavjeta* (*Novy zákon*). To je djelo izašlo bez oznake godine, no svakako poslije 1476. godine. Riječ je o prijevodu *Novoga zavjeta*, no prevoditelj je nepoznat. Djelo sadrži Evanđelja i pisma apostolska i ilustrirano je jednom slikom.

¹³ Bošnjak, Mladen. *Slavenska inkunabulistika*, Mladost, Zagreb, 1970., str. 28.

U ovome djelu nalazi se i tiskarski znak, prvi u slavenskoj inkunabulistici. Znak se sastoji od dva štita sa slovom M. Unatoč znaku, tiskar je do danas ostao nepoznat.

Slika 6. Tiskarski znak u *Novom zavjetu*

U češke inkunabule ubraja se i drugo izdanje *Novoga zavjeta* koje je u literaturi poznato pod nazivom *Dlabčev Novi zavjet* (pronašao ga je bibliotekar Jan Bohumir Dlabač). Drugo se izdanje razlikuje po slovima i tiskarskoj tehnici od prvoga pa se pretpostavlja da ta dva izdanja *Novoga zavjeta* nisu otisnuta u istoj tiskari. I ovo izdanje sadrži Evanđelja i pisma apostolska, no bez ilustracije.

U Plznju bez oznake godine izašao je češki prijevod djela Jacoba de Voragine *Legenda aurea, Pasiona*. Pretpostavlja se da je otisnut u istoj tiskari kao i *Dlabčev Novi zavjet* između 1476. i 1487. godine. Podaci o tiskaru i o prevoditelju ostali su nepoznati. *Pasiona* je prva knjiga na češkom jeziku koja je otisnuta u dvije boje, crnoj i crvenoj, a značajna je i po tome što sadrži tzv. aperture, način označivanja inkunabula koji se može pronaći samo u češkoj inkunabulistici (*prvi put brojenje po 40, a drugi put po 20 listova*¹⁴).

¹⁴ Bošnjak, Mladen. *Slavenska inkunabulistica*, Mladost, Zagreb, 1970., str. 30.

Prvi poznati tiskar čeških inkunabula bio je Nijemac Johann Alakraw. Prije dolaska u Češku, djelovao je u njemačkom gradu Passau gdje je tiskao latinske knjige. Sa svojom pokretnom tiskarom preselio se u mali češki gradić Vimperk gdje je, uz dvije latinske, otisnuo i jednu knjigu na češkom jeziku. To je prvo poznato češko izdanje *Minuci čili Vybrani časove ku poušteni krve na rok 1485.*, a otisnuto je godine 1484. Ova je inkunabula otisnuta na samo jednoj stranici, u dva stupca sa 73 retka.

Prvi tiskar u Pragu bio je Jan neb Jonatan iz Vysokeha Myta. Iz njegove su radionice sačuvane dvije inkunabule: *Žaltař* i drugo izdanje *Kronike trojanske*, obje iz godine 1487. Sljedeći tiskar koji djeluje u Pragu je Jan Kamp. Budiša ističe da je on bio *najplodniji češki tiskar u 15. stoljeću*¹⁵. Do sada je poznato 13 inkunabula na češkom jeziku koje su otisnute u njegovoj radionici. Godine 1488. u njegovoj je tiskari otisnuta *Biblija, jedan od najstarijih prijevoda Svetoga pisma što su tiskom objavljeni na narodnom jeziku*¹⁶. U tom su djelu prvi put u češkoj inkunabulistici navedeni izdavači i nakladnici koji su financirali tiskanje tog velikog i skupog djela na 610 listova. Sačuvano je preko 40 primjeraka ove inkunabule. Do godine 1500. u istoj je tiskari otisnuto još 12 inkunabula: *Martimiani, Vita et fabulae, Minuci na rok 1489., Minuci na rok 1491., Minuci na rok 1492.*, drugo izdanje *Pasionala, Kalendar s praktikou na rok 1496.*, treće izdanje *Novoga zavjeta, Zrizeni zemske, Epistolae, Kompaktata i Usneseni snemovni o policejnim radu zemskim z roku 1492.* Za vrijeme djelovanja tiskare Jana Kampa, u Pragu djeluje još jedan tiskar, Beneda. U njegovoj je radionici otisnuto 5 inkunabula: *Minuci na rok 1493., Praktika Kolinska, Traktat o vebne a božske svatosti oltarni, Minuci na rok 1496.*, i *Minuci na rok 1497.* U djelu *Traktat o vebne a božske svatosti oltarni* otisnutom godine 1498. prvi je put u slavenskoj inkunabulistici otisnuta i naslovna stranica.

Osim u Plznju, Vimperku i Pragu, tiskarska je radionica postojala i u Kutnoj Hori, a njezin je vlasnik bio Martin von Tischnowitz. Jedino sačuvano djelo iz ove tiskare je drugo izdanje *Biblije* dovršeno 1489. godine na 612 dvostupačnih listova. Sačuvano je tridesetak primjeraka ove inkunabule. U djelu se nalazi i tiskarski znak Kutne Hore s krunom i slovom W, monogramom kralja Vladislava, pa se pretpostavlja da je Martin Tischnowitz imao kraljevsku privilegiju za tiskanje knjiga.

Posljednji poznati tiskar čeških inkunabula djelovao je u Plznju. Bio je to Mikulaš Bakalar. Nisu poznati podaci o njegovoj tiskarskoj djelatnosti sve do 1498. U tom kratkom razdoblju, od

¹⁵ Budiša, Dražen. *Počeci tiskarstva u evropskih naroda*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1984., str. 92.

¹⁶ Budiša, Dražen. *Počeci tiskarstva u evropskih naroda*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1984., str. 92.

1498. do 1499. godine, Mikulaš Bakalar otisnuo je čak osam inkunabula: *Traktat o zemi svate, Život Mahomeduv, Lucidar, O nasledovani Krista Pana, Traktatik o divich a nesnadnostech pri velebne svatosti, Podkoni a žak, Život Adama a Evy* i *Žaltar čili Kniha chval božskyh. Podkoni a žak* jedina je slavenska inkunabula u stihovima.

Sve češke inkunabule otisnute su latinicom, jezik im je češki ili mješavina češkog ili staroslavenskog. Sadržajno, češke inkunabule su raznolike. Među njima ima liturgijskih i pobožnih djela te povijesnih, pravnih, medicinskih i beletrističkih tekstova. Bošnjak¹⁷ ističe da češke inkunabule slijede tadašnju zapadnu Europu, a to najbolje pokazuju prijevodi tada najpopularnijih djela u Europi.

3.2. Hrvatske inkunabule

Vrlo brzo nakon tiskanja Gutenbergove *Biblije* tisak stiže i u Hrvatsku. Eduard Hercigonja smatra da je tisak *dostojna završnica književnosti glagoljaškog srednjovjekovlja: jedna mala kulturna sredina bez oklijevanja se pridružila europskom komunikacijskom, medijskom prevratu*¹⁸. Kulundžić¹⁹ ističe da prvi poznati trag o Gutenbergovu djelu na hrvatskom nacionalnom prostoru potječe iz godine 1482. Taj je trag pronađen u jednom bogato iluminiranom rukopisnom kodeksu koji je glagoljicom i arhaičnim hrvatskim jezikom ispisao knez Novak. Prema autoru, taj se kodeks u literaturi naziva *Misal kneza Novaka*. U tom se kodeksu nalazi zapis:

Cito,cito. štampa naša gori gre

tako ja oću da naša gori gre

č. u. o. b. mca ijuna i. i. e. Dni

to be pisano u gradu izule

¹⁷ Bošnjak, Mladen. *Slavenska inkunabulistika*, Mladost, Zagreb, 1970., str. 46.

¹⁸ Hercigonja, Eduard. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1994., str. 246.

¹⁹ Kulundžić, Zvonimir. *Gutenberg i njegovo djelo na slavenskom jugu*, Verlag der Gutenberg – Gesellschaft, Mainz, 1973., str. 23.

to pisa juri žakan iz roča

b. mu pomagai i v'sem' ki mu

dobro ote.

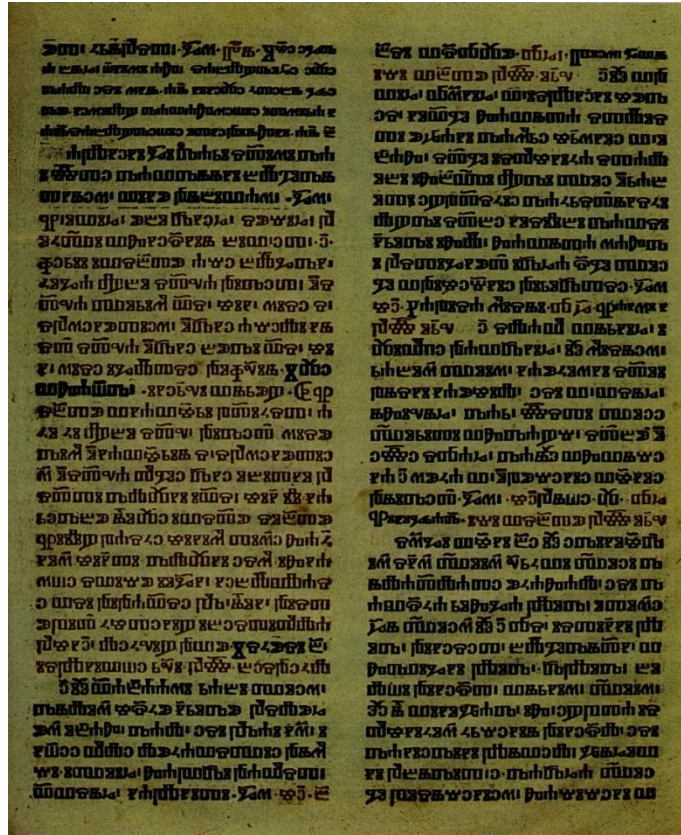
Kulundžić donosi i prijevod na suvremeni hrvatski jezik: *Brzo, brzo. Naša štampa(rija) ide gore; tako ja hoću da naša ide gore; dana 26. VI. 1482; to je bilo pisano u gradu Izoli; to je zapisao Juraj, kapelan iz Roča; Bog mu pomoz i svima koji mu žele dobro.*

Kada se govori o počecima tiskarske djelatnosti u Hrvatskoj, Milan Moguš²⁰ razlikuje dvije faze. U prvoj fazi tisak je prihvaćen kao novost u izdavanju knjiga. U toj početnoj fazi, nedugo nakon Gutenbergove *Biblije*, svoja su djela tiskali brojni hrvatski pisci latinisti. Među prvima bili su Nikola Modruški (*Oratio in funere*, Rim, 1474.) i Juraj Šižgorić (*Elegiarum et carminum*, Venecija, 1477.), a njihovim su putem krenuli i mnogi drugi. U toj najranijoj fazi znatan broj Hrvata istaknuo se i u samoj vještini tiskanja knjiga. Andrija Paltašić radio je kao tiskar u Mlecima i iz njegove je radionice *izišlo preko 40 raznih izdanja koja po ljepoti i preciznosti izrade idu u red najuspjelijih ostvarenja ranog mletačkog tiskarstva*²¹. Još je plodniji bio Dobrić Dobričević koji je također tiskarsko umijeće stekao u Mlecima. Većinu svojih radova objavio je u Bresciji. Dobrić Dobričević, osim tiskarstvom, bavio se i redakturom tekstova i pisanjem predgovora. Do danas je sačuvano pedesetak njegovih izdanja. U Veneciji je radio i Hrvat Grgur Senjanin, no on se kasnije vratio u domovinu gdje je postao važan suradnik senjske glagoljske tiskare. U ovoj prvoj fazi knjige su se tiskale izvan Hrvatske, uglavnom u Veneciji i Rimu, a kada je vještina tiskanja stigla i na hrvatsko tlo, započela je druga faza u razvoju tiskarstva u Hrvatskoj. U ovoj fazi tiskane su hrvatske inkunabule (kriterij za određivanje pripadnosti inkunabula pojedinom narodu jest jezik i sredina kojoj je knjiga namijenjena). Tiskale su se prije svega liturgijske knjige koje su bile potrebne glagoljaškom svećenstvu, misali i brevijari. Osim toga, tiskani su i razni svećenički priručnici i nabožna proza i poezija. Hrvati imaju devet inkunabula, šest glagoljičnih i tri latinične. Hrvatski prvotisak, *Misal po zakonu rimskoga dvora*, otisnut je 22. veljače 1483. godine. Bio je to značajan događaj u kulturnoj povijesti Hrvatske i svih južnih Slavena jer je *Misal* bio i prva južnoslavenska inkunabula. Mjesto tiskanja u kolofonu nije navedeno, pa je do danas ostalo nepoznato (pretpostavke uključuju Veneciju,

²⁰ Moguš, Milan. *Hrvatski rani tisak*, u zborniku *Hrvatska i Europa*, sv. 2: Srednji vijek i renesansa, uredio: Eduard Hercigonja, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 483.

²¹ Budiša, Dražen. *Počeci tiskarstva u evropskih naroda*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1984., str. 163.

Kosinj²², Modruš, Izolu i Senj). *Misal* je tiskan ponajboljim slovima uglate glagoljice kojih ljepotu nije nadmašila i jedna kasnija glagoljska tiskara²³. Jezik hrvatskog prvotiska iz godine 1483. hrvatska je redakcija crkvenoslavenskoga jezika. Do danas je poznato 11 primjeraka hrvatskog prvotiska. *Njegova tipografija pokazuje visoko umijeće priređivača i tiskara premda je vjerojatno riječ o jednom od prvih pokušaja tiskanja glagoljicom*²⁴.

Slika 7. *Misal po zakonu rimskoga dvora*, 1483.

Oko 1490. godine objavljene su dvije hrvatske inkunabule, *Molitvenik* i *Oficij*. *Molitvenik* se sastoji od oficija u čast Djevice Marije i sedam pokornih psalama, a *Oficij* sadrži *Oficij svetoga Krsta* i *Oficij svetoga Duha*. Ta su djela otisnuta latinicom, mjesto tiskanja i tiskar nepoznati su. Sačuvane su u jednome primjerku uvezane zajedno i taj se primjerak čuva u Vatikanskoj biblioteci. Godine 1495. u Veneciji, u tiskari majstora Damjana iz Milana, otisnuta je još jedna

²² Kosinj je nekada bio sjedište biskupije i ondje je djelovala tiskara, iako o njezinoj djelatnosti ne postoje povijesno pouzdani podaci.

²³ Moguš, Milan. *Hrvatski rani tisak*, u zborniku *Hrvatska i Europa*, sv. 2: Srednji vijek i renesansa, uredio: Eduard Hercigonja, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 483.

²⁴ Pelc, Milan. *Pismo – knjiga – slika. Uvod u povijest informacijske kulture*, Golden marketing, Zagreb, 2002, str. 239.

hrvatska latinična inkunabula, *Lekcionar Bernardina Splićanina*. Sačuvana su dva cjelovita primjerka i jedan fragment. Godine 1491. tiskan je *Brevijar po zakonu rimskoga dvora*. U kolofonu nedostaju podaci o godini i mjestu tiskanja, a godina tiskanja 1491. izvedena je iz table pomičnih blagdana koji počinju godinom 1492. Jedini sačuvani primjerak čuva se u Veneciji. Bošnjak smatra da je *Brevijar* otisnut u kosinjskoj tiskari za koju kaže da je to *prva tiskara u Hrvatskoj kojoj se znade mjesto djelovanja*²⁵. Prvi poznati tiskar hrvatskih inkunabula bio je Talijan Peregrinus de Pasqualibus. On je otisnuo sljedeću glagoljsku inkunabulu, *Traktat o ispovijedi*, odnosno *Ispovid ku e vsaki krstjanin držan imiti i umiti i naučiti*. Sastavio ju je Matej Bošnjak Zadraniin. Inkunabula je otisnuta 16. lipnja 1492. godine. Nije sačuvan niti jedan primjerak ove inkunabule, a o njezinu postojanju svjedoči rukopisni zapis u glagoljičnom *Tkonskom zborniku*. Već godine 1493. u tiskari Andrije Torresanija, drugog poznatog tiskara hrvatskih inkunabula, otisnuto je drugo izdanje *Brevijara*. U toj je tiskari kao lektor i slagar radio Blaž Baromić pa se taj brevijar naziva *Baromićevim brevijarom*.

Slika 8. Lik Blaža Baromića prema zamisli slikarice Vjere Reiser

Blaž Baromić utemeljitelj je senjske glagoljske tiskare. Bio je velika figura hrvatske kulturne povijesti. Manje od 40 godina nakon izuma tiska Blaž Baromić donio je tiskarsko umijeće i u naše krajeve. O životu Blaža Baromića ne zna se puno. U otkrivanju pojedinosti iz njegova života pomažu jedino zapisi njegova imena u glagoljskim kodeskima i kolofoni u njegovim tiskanim knjigama. Pretpostavlja se da je rođen prije 1450. godine u Vrbniku na otoku Krku. Odrastao je okružen vrbničkim glagoljašima koji su poznati po brižljivom čuvanju glagoljske

²⁵ Bošnjak, Mladen. *Slavenska inkunabulistika*, Mladost, Zagreb, 1970., str. 64.

pismenosti te po velikoj ljubavi i poštovanju koje su gajili prema glagoljici. Baromić se i sam pripremao za svećeničku službu pa je imao priliku iz blizine promatrati te prekrasne rukopisne glagoljske knjige. U to vrijeme u Vrbniku djeluje pop Mavar. Uz njegovo ime vezuje se prvi važniji i zapaženiji Baromićev rad: pisanje glagoljskog brevijara za spomenutog popa Mavra koji je ovome poslužio za širenje glagoljske pismenosti po Dubrovačkoj Republici. Mavrov brevijar odmah je odao Baromićevo kaligrafsko i iluminacijsko umijeće. U to vrijeme crna se umjetnost već proširila po Europi, a odjeci toga izuma vjerojatno su došli i do glagoljaša na Krku. Baromić, talentirani vrbnički pisac i iluminator glagoljskih liturgijskih knjiga koji je i na vlastitim rukama osjetio napor prepisivanja potrebnih knjiga, vjerojatno je razmišljao o bržem i jednostavnijem načinu umnažanja glagoljskih knjiga. Da bi ostvario tako velik i zahtjevan pothvat, morao je potražiti pogodan ekonomski i kulturni ambijent, a bila mu je potrebna duhovna i materijalna podrška. Takvu potporu mogao je dobiti od grada u kojemu je glagoljica u službenoj uporabi i u kojem je glagoljaški kulturni krug bio zainteresiran za takav pothvat i sposoban ga financirati. Takvu potporu Baromić je pronašao u Senju²⁶.

Za osnivanje tiskare Baromić se prvo morao naučiti tiskarskome zanatu i nabaviti instrumente potrebne za tiskaru. Zbog toga Baromić iz Senja uskoro kreće u Veneciju, koja je u to vrijeme bila veliko tiskarsko središte. Italija je, naime, bila prva zemlja u koju je tiskarstvo prešlo iz Njemačke. U Veneciji se zaposlio u tiskari Andrije Torresanija i već 13. ožujka 1493. iz tiska izlazi već spomenuti *Baromićev brevijar*. Brevijar ima opširan i iscrpan hrvatski kolofon s podacima o mjestu, tiskaru, izdavaču i datumu tiskanja:

*Svršenje brviêli hrvackihъ stampani vъ Bnecihъ po meštrê Andrêe Torižanê iz Ažulê. korežani po Blaži kanon(i)gi crikve senъske. Na dni vi. (=13) miseca marča .č.u.p.v. (=1493)*²⁷

Iza tog kolofona slijedi još jedan, kraći kolofon na latinskome jeziku:

*Hunc breviariu(m) i(m)pressit magister Andreas de Thoresanis de Asula die. 13. marcii 1493.*²⁸

Ta je inkunabula sačuvana u pet primjeraka od kojih se dva nepotpuna čuvaju u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.

Proučavajući grafiju prvih glagoljskih tiskanih knjiga, Ivan Bakmaz došao je do zaključka da se upravo u tom brevijaru prvi put pojavljuju Baromićeve lomljene ligature²⁹. Upravo po

²⁶ Najbliži stolni kaptol bio je Krk, ali taj je kaptol bio latinaški, pa su nadareni vrbnički glagoljaši odlazili u Senj

²⁷ Nazor, Anica. „Tiskana glagoljska knjiga od prvotiska Misala 1483. do Brozićeva Brevijara 1561.“, *Slovo*, sv.34 (1984.), str. 11.

²⁸ Grabar, Biserka. „Tiskani glagoljski Baromićev brevijar“. *Slovo*, sv.34 (1984.), str. 159.

lomljenim ligaturama Blaž Baromić poznat je svim istraživačima grafije najstarijih tiskanih glagoljskih knjiga. Profesor Frane Paro definira lomljene ligature kao *slovne sveze koje su složene tako da uz cjeloviti slovni znak priljubljena polovica nekog drugog slova tvori likovnu svezu - ligaturu*³⁰. Takav slagarski postupak jedinstvena je pojava u tiskarstvu inkunabula u Europi. Profesor Paro ističe da ligature pridonose slikovitosti i boljoj „gledljivosti“ teksta, naročito teksta pisanog dekorativnim pismom kakvo je glagoljica.

Nakon toga Baromić se vraća u Senj obogaćen vrijednim znanjima i tiskarskom vještinom, ali i potrebnim instrumentima za osnivanje tiskare. Pretpostavlja se da je tijekom boravka u Veneciji Baromić izradio, uz slova za tiskanje brevijara, i slova, tj. tipografski set za senjsku tiskaru. Prof. Paro smatra da taj tipografski set *predstavlja najzreliji domet naše glagoljske tipografije*³¹. Već sljedeće godine, 1494., Blaž Baromić osniva senjsku glagoljsku tiskaru. Blaž Baromić *bio je među rijetkima koji su prigrlili izum i umijeće tiskarstva kao sredstvo širenja Božje riječi hrvatskom jezikom, ali i kao novu umjetnost, čija ga je zanatska složenost i finoća detalja svih etapa ostvarenja oduševljavala*³².

Slika 9. Unutrašnjost senjske glagoljske tiskare prema zamisli prof. Mate Grigića

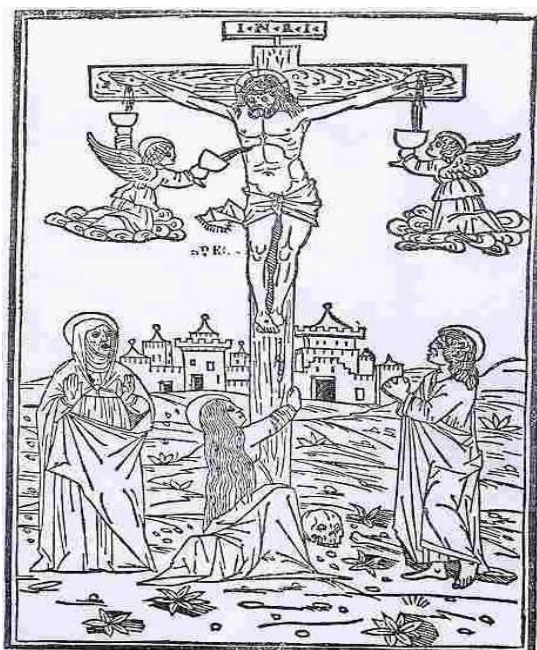
²⁹ Bakmaz, Ivan. „Prvo razdoblje hrvatskoglagoljskog tiskarstva (Analiza grafije)“, *Slovo*, sv. 31 (1981.), str. 114.

³⁰ Paro, Frane. *Typographia glagolitica*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 77.

³¹ Paro, Frane. *Typographia glagolitica*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 89.

³² Paro, Frane. *Typographia glagolitica*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 87.

Senjska glagoljska tiskara djelovala je od 1494. do 1508. godine. U tom je razdoblju u Senju tiskano sedam knjiga, od kojih su dvije inkunabule. *Senjski misal* otisnut je 7. kolovoza 1494., na papiru u dva stupca u crvenoj i crnoj boji. Ta je inkunabula prava rijetkost. Sačuvana su samo tri originalna primjerka i jedan fragment. Od tri originalna primjerka jedan se čuva u Budimpešti, drugi u Petrogradu, a treći u Cresu. Fragment *Misala* pronašao je Andrej Kruming godine 1983. u Odesi. Fragment je bio uložen u primjerak glagoljskoga *Misala hruackoga* koji je 1531. godine tiskao Šimun Kožičić Benja u Rijeci. Zanimljiva je činjenica da odeski fragment, za razliku od triju sačuvanih primjeraka, ima drvorez s Raspećem. Ta slika predstavlja prvi drvorez u glagoljskoj knjizi, a ponavlja se još u knjizi *Naručnik plebanušev* iz 1507. godine.

Slika 10. Drvorez u *Senjskom mislau*

Spovid općena priručnik je opće ispovijedi. Tiskan je 25. travnja 1496. godine. To je prijevod vrlo popularnoga djela *Confessionale generale* Michela Carcana, poznatog franjevačkog propovjednika i duhovnoga pisca. Na kraju knjige su kolofon i tipografski znak senjske tiskare. Iz kolofona se doznaju podaci o tiskari, prevoditelju i datumu tiskanja:

*Ja pop Blaž Baromov, sin z Vrbnika, stampah ovu Spovid, a stumači u s knjig latinskih počtovani gospodin Jakov Blažiolović na let Gospodnjih 1496, aprila 25. dan*³³

Jakov Blažiolović preveo je *Spovid općenu* s talijanskoga na hrvatski jezik i to na čakavštinu, a ne na crkvenoslavenski jezik kakav je bio uobičajen u liturgijskim knjigama. Milan Moguš ističe da je *Spovid općena prva čakavska tiskana knjiga*³⁴. Mjesto tiskanja u kolofonu nije spomenuto, ali Anica Nazor smatra da se prema tipografsko-tehničkim osobinama može zaključiti da je *Spovid općena* tiskana u Senju³⁵. *Spovid općena* značajna je i po tome što jedina od svih senjskih izdanja ima tipografski znak. Tipografski se znak sastoji od uspravnoga paralelograma s križem iznad kruga i u krugu znak koji podsjeća na dva prekrížena kutnika. Frane Paro ističe da je tipografski znak Blaža Baromića *nedvojbeno prvi tipografski znak u povijesti hrvatskog tiskarstva*³⁶. Kao što je već istaknuto, likovi u tom znaku su: krug ili prsten, križ i dva ukrštena kutnika. Paro smatra da je riječ o tipu složenoga znaka koji proizlazi iz grčkog monograma Kristova imena³⁷.

Slika 11. Tipografski znak senjske tiskare

³³ Nazor, Anica. „Glagoljske knjige tiskane u Senju (1494 – 1508)“, *Acta graphica* 7 (1995.), str. 6.

³⁴ Moguš Milan. *Hrvatski rani tisak*, u zborniku *Hrvatska i Europa*, sv. 2: Srednji vijek i renesansa, uredio: Eduard Hercigonja, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 486.

³⁵ Nazor, Anica. „Glagoljske knjige tiskane u Senju (1494 – 1508)“, *Acta graphica* 7 (1995.), str. 6.

³⁶ Paro, Frane. *Typographia glagolitica*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 93.

³⁷ Detaljnu analizu tipografskog znaka senjske tiskare izvršio je Frane Paro u knjizi *Typographia glagolitica*

Jedini sačuvani primjerak *Spovidi općene* uvezan je u glagoljski rukopisni *Ivančićev zbornik* koji se čuva u knjižnici franjevac trećoredaca u Zagrebu.

Osim navedene dvije inkunabule, u Senju je otisknuto još pet knjiga: *Naručnik plebanušev* 1507., *Ritual* (godina tiskanja nepoznata), *Transit svetog Jerolima* 1508., *Mirakuli blažene Deve Marije* 1508., i *Korizmenjak fratra Roberta* 1508. Uz Baromića, u radu tiskare sudjelovali su Silvestar Bedričić, Gašpar Turčić, Jakov Blažiolović, Pero Jakovčić, Urban iz Otočca, Tomas Katridarić i Grgur Senjanin. Pretpostavlja se da je suradnika bilo još, neki su čak bili doktori i magistri, no njihova se imena ne spominju *za ukloniti se tašće slave*.

3.3. Ukrajinske inkunabule

Sačuvano je pet ukrajinskih inkunabula. Sve ih je ćirilicom otisnuo Nijemac Sveitpolt Fiol u Krakovu. Pretpostavlja se da je Fiol u Krakov doselio već oko godine 1475. Krakov je u to vrijeme bio vrlo privlačno središte, imao je razvijenu trgovinu, zanate, a uz materijalni i ekonomski napredak razvijali su se i znanost i umjetnost. Posebnu ulogu imalo je i sveučilište. Sve je to doprinijelo izmiješanosti stanovništva u Krakovu, pa je, pored Poljaka, Litvanaca, Nijemaca i drugih naroda, u Krakovu boravila i ukrajinska manjina. Ne zna se pouzdano gdje je i kada Fiol izučio tiskarski zanat. No zna se da je prije otvaranja tiskarske radionice izumio poseban dvocjevni stroj za otklanjanje vode iz rudnika. Taj mu je izum donio materijalnu korist i povezo ga s bogatim rudarskim magnatima (Ivan Turzo, Ivan Teszner i drugi). O Fiolovim suradnicima u tiskarskoj radionici ništa se pouzdano ne zna. Također, ne zna se pouzdano ni kada je njegova tiskara započela s radom. Od pet sačuvanih djela iz njegove tiskare, samo su dva datirana, *Osmoglasnik* i *Časoslovec*, koji su otisnuti godine 1491. U Fiolovoj su tiskari otisnuta još tri djela: *Triod postnaja*, *Triod cvetnaja* i *Psaltir*. U tim djelima nema podataka o godini ni o mjestu tiskanja. Pretpostavlja se da je Fiol djela tiskao po važnosti, dakle, prvo je otisnuo *Osmoglasnik* i *Časoslovec*, a tek nakon toga ostala djela. Zbog svoje tiskarske djelatnosti Fiol je imao problema, boravio je čak i u zatvoru. Damjanović³⁸ ističe da su u Krakovu vlasti bile protiv grčko-bizantskoga obreda ukrajinskih katolika pa je zbog tiskanja ukrajinskih vjerskih knjiga Fiol završio na sudu. Došlo je čak i do zabrane raspačavanja Fiolovih izdanja do kojih se poslije

³⁸ Damjanović, Stjepan. *Slovo iskona*, Matica hrvatska, Zagreb, 2004., str. 270.

1498. godine više nije moglo doći. Fiol je ubrzo napustio Krakov, pretpostavlja se da je tiskaru preselio u mjesto Levoči u Slovačkoj gdje je ostao sve do smrti oko godine 1526. Sva su Fiolova izdanja tiskana za crkvene potrebe, pisana su staroslavenskim jezikom sa mnogo ukrajinskih riječi. Najviše Fiolovih izdanja sačuvano je u Rusiji *gdje knjige nisu bile zabranjene, već dapače, kao prve ćirilске knjige, rado viđene*³⁹. Svih pet Fiolovih inkunabula otisnute su dvobojno. U *Časoslovu* i *Osmoglasniku* Fiol je otisnuo i svoj tiskarski znak.

Slika 12. Tiskarski znak Sveitpolta Fiola

3.4. Crnogorske inkunabule

Krajem 15. stoljeća Crna Gora prostirala se na *oko 4000 km² i imala je samo oko 20 do 30 tisuća stanovnika*⁴⁰. Prema tome, osnivanje i djelovanje tiskare za tako malu zemlju predstavljalo je velik materijalni napor. Bošnjak ističe da *upravo zapanjuje kulturni razvoj toga malog i hrabrog naroda, pogotovo kada se znade kako su tiskana djela iz te crnogorske oficine dotjerana i dostigla visoki grafički domet*⁴¹. Nije poznata godina osnivanja prve tiskare u Crnoj Gori. Pretpostavlja se da je na ideju o tiskanju knjiga došao vojvoda Ivan Crnojević za vrijeme svoga boravka u Veneciji oko 1480. godine, a da je tiskaru osnovao njegov sin Đurađ Crnojević. O

³⁹ Bošnjak, Mladen. *Slavenska inkunabulistika*, Mladost, Zagreb, 1970., str. 84.

⁴⁰ Bošnjak, Mladen. *Slavenska inkunabulistika*, Mladost, Zagreb, 1970., str. 89.

⁴¹ Bošnjak, Mladen. *Slavenska inkunabulistika*, Mladost, Zagreb, 1970., str. 89.

pitanju mjesta djelovanja prve crnogorske tiskare u literaturi postoje brojna nesuglasja. Neki smatraju da je tiskara započela s radom na Cetinju, drugi drže da je počela raditi na Obodu odakle je kasnije, pred turskom opasnošću, premještena u planinsku unutrašnjost, na Cetinje. U to vrijeme Cetinje je bilo *najnepristupačnije i najskrovitije mjesto u Crnoj Gori i osobito pogodno da se spasi tiskara pred turskom opasnošću*⁴². Poznato je pet crnogorskih inkunabula: *Osmoglasnik-prvoglasnik* 1494., *Osmoglasnik-petoglasnik* 1494., *Psaltir* 1495., *Trebnik* 1496. i *Četveroevanđelje* 1496. Sve su otisnute ćirilicom. *Osmoglasnik-prvoglasnik* sačuvan je u četrdesetak primjeraka, ostala djela u malom broju primjeraka, jedino *Četveroevanđelje* nije sačuvano ni u jednom primjerku (o njegovu postojanju svjedoči zapis iz 16. stoljeća). Tiskara je zatvorena početkom 1497. godine kada je, zbog napada Turaka, ratnog meteža i rasula, Đurađ Crnojević napustio vlast i otišao u Veneciju. U literaturi se često spominje pronalazak slova iz Crnojevićeve tiskare. Bošnjak navodi da su istraživači kod nekadašnjeg grada Oboda pronašli stara slova, no *kako slova nisu bila opisana, izmjerena i fotografirana, a same rasprave o slovima nisu dokumentirane reprodukcijama otisaka – ne mogu se iznesene tvrdnje o nalazima slova iz Crnojevićeve tiskare prihvatiti u nauci*⁴³. Ako se doista radi o slovima iz Crnojevićeve tiskare, bio bi to jedinstven slučaj sačuvanih slova iz vremena nastanka inkunabula.

Slika 13. *Osmoglasnik-prvoglasnik*, 1494.

Na svim crnogorskim inkunabulama piše da su nastale prema zapovijedi Đurđa Crnojevića, već spomenutog člana poznate crnogorske plemićke obitelji. Samo u dvije crnogorske inkunabule, u *Osmoglasniku-prvoglasniku* i u *Psaltiru*, navodi se da je tiskanjem rukovodio

⁴² Bošnjak, Mladen. *Slavenska inkunabulistika*, Mladost, Zagreb, 1970., str. 91.

⁴³ Bošnjak, Mladen. *Slavenska inkunabulistika*, Mladost, Zagreb, 1970., str. 92.

jeromonah Makarije „ot Črnije Gori“. O njemu se ne zna mnogo. Pretpostavlja se da je tiskarski zanat izučio u Veneciji i da je, prije tiskanja knjiga u Crnoj Gori, bio krasnopisac ili rezbar. *Svakako je Makarije bio veliki tiskar, čija su djela ljepotom slova i u nekim pojedinostima nadmašila Fiolova*⁴⁴. O Makarijevim suradnicima ne zna se gotovo ništa, no poznat je podatak koji navodi sam Makarije u *Osmoglasniku-prvoglasniku* u kojemu kaže da je na tiskanju toga djela radilo osam osoba. Taj podatak omogućuje stvaranje predodžbe ne samo o Makarijevoj, već i o drugim, manjim slavenskim tiskarama koje su vjerojatno imale sličan broj suradnika, odnosno zaposlenika. Bošnjak zaključuje da je prema broju zaposlenika tiskara vjerojatno imala dvije preše i jedan tip slova za tiskanje teksta. Uspoređujući male slavenske tiskare s primjerice tiskarom Antona Krobergera koja je imala 24 preše i stotinjak radnika, Bošnjak smatra da *se treba još više diviti lijepim proizvodima tih malih slavenskih tiskara*⁴⁵.

3.5. Karakteristike slavenskih inkunabula

*Slavenske inkunabule ne razlikuju se po svom vanjskom obliku, opremi, tisku i drugome od ostalih inkunabula.*⁴⁶ One ipak, uz sve zajedničke, pokazuju i određene nacionalne osobine. Kada je riječ o pismu, češke su inkunabule pisane latinicom (preuzeli su tipove lijevanih slova iz susjedne Njemačke). Hrvatske su inkunabule uglavnom tiskane glagoljicom koja je već ranije u rukopisima dobila svoj posebni uglati oblik. Osim glagoljicom, tri su hrvatske inkunabule otisnute latinicom. Moguće je da se u Hrvatskoj pri tiskanju inkunabula koristila i bosančica, no nije pronađeno ni jedno takvo djelo otisnuto prije 1512. godine. Crnogorci i Ukrajinci su u pismu jedinstveni, sve su njihove inkunabule otisnute ćirilicom.

U slavenskoj inkunabulistici djela su pisana staroslavenskim jezikom s izrazitim nacionalnim osobinama, a kod nekih do izražaja dolazi i čisti narodni govor (primjerice, *Spovid općena* prevedena je s talijanskog jezika na hrvatski jezik, i to na čakavštinu, a ne na crkvenoslavenski jezik kakav je bio uobičajen u liturgijskim knjigama).

⁴⁴ Bošnjak, Mladen. *Slavenska inkunabulistica*, Mladost, Zagreb, 1970., str. 94.

⁴⁵ Bošnjak, Mladen. *Slavenska inkunabulistica*, Mladost, Zagreb, 1970., str. 97.

⁴⁶ Bošnjak, Mladen. *Slavenska inkunabulistica*, Mladost, Zagreb, 1970., str. 5.

Po sadržaju, slavenske se inkunabule mogu podijeliti u 11 područja: liturgijska djela, nabožno-poučna djela, medicina, biblije, političko-pravna djela, povijest, putopisi, književnost (poezija), književnost (proza), astrologija i humanizam. Češke su inkunabule po tom pitanju vrlo raznolike, tj. ima ih u svim strukama. Hrvatske inkunabule mogu se svrstati u liturgijska i nabožno-poučna djela, dok su sve ukrajinske inkunabule liturgijskoga karaktera. Među crnogorskim inkunabulama također prevladavaju liturgijska djela, osim jedne koja spada u struku biblije.

Slavenske inkunabule imaju značajke europskog tiskarskog dostignuća 15. stoljeća. Bošnjak ističa da *nema gotovo ni jedne izrazito slavenske osobine s kojom bi se u tehničkom pogledu zajednički izdvajale od inkunabula na drugim jezicima*⁴⁷. Stoga Bošnjak navodi sve osobine tiska koje su karakteristične za proučavanje inkunabula, a mogu se primijeniti na slavenske inkunabule. To su: ligature, skraćenice, title, apostrofi, naslovna stranica, naslov djela, kolofon, paginacija, signature, aperture, kustode, tiskarski znak (signet), registar. Ligature u inkunabulama na poseban način spajaju slova zbog štednje prostora. U ligaturama slova gube svoj prvotni oblik, pa su za tiskanje ligatura bili potrebni posebno odliveni znakovi. Kod ligatura omogućeno je unošenje osobina svakog pojedinog tiskara, pa je tako posebna tehnika lomljenja ligatura nazvana upravo po Blažu Baromiću. Svrha skraćenica je također štednja prostora. Istu svrhu imaju i title koje dolaze na pojedino slovo kada je poslije toga izostavljeno jedno ili više slova. Apostrofi su, prema Bošnjaku, zapravo okrnjene title i najčešće su u inkunabulama otisnutim ćirilicom. U inkunabulama naslovna se stranica pojavljuje rijetko. Kao preteča naslovne stranice na početku inkunabule često se nalazi prazni list. Prva naslovna stranica u slavenskoj inkunabulistici otisnuta je u češkoj inkunabuli *Traktat o velebne a božske svatosty*. Naslov djela u inkunabulama obično se određuje prema incipitu, odnosno početku teksta. *Incipit obično sadrži navedeni kratki naslov djela, a koji put i podatak o autoru, kao i druge potrebne podatke, i zbog toga se kod bibliografskih obrada inkunabula obično navodi čitava prva rečenica*⁴⁸. Naslovnici kod inkunabula često nadomješta kolofon, odnosno završni odlomak teksta. U kolofonu se obično nalazi više podataka nego na naslovnoj stranici: podaci o naslovu, datumu i mjestu tiskanja, autoru, sastavljaču, prevoditelju, tiskaru i njegovim suradnicima, vladarima, pokroviteljima i drugim osobama koje su sudjelovale u tiskanju djela. Dosta je inkunabula kojima kolofon nije sačuvan pa se zbog toga ne mogu pouzdano utvrditi ni najvažnije informacije o knjizi. Kada je riječ o paginaciji, ona se javlja tek krajem 15. stoljeća kod

⁴⁷ Bošnjak, Mladen. *Slavenska inkunabulistica*, Mladost, Zagreb, 1970., str. 134.

⁴⁸ Bošnjak, Mladen. *Slavenska inkunabulistica*, Mladost, Zagreb, 1970., str. 136.

venecijanskih tiskara. U inkunabulama, umjesto paginacije, tiskar je svaki svežanj označavao posebnim znakom, tzv. signaturom (lat. signum – znak). U tiskarstvu, *signatura označuje rez na dnu slova, što služi slagaču da može ispravno polagati slova bez gledanja u vrstač*⁴⁹. U češkim inkunabulama pored signatura dolaze i aperture, *tipično češko označavanje listova otvorenih dviju stranica na gornjem kutu*⁵⁰. Kustode (lat. custos – čuvar) su, kao i signature, služile knjigoveži kako bi se mogao držati pravoga redosljeda pri uvezivanju knjige. Kustoda je zapravo prva riječ ili slog narednoga svežnja, stranice ili stupca koja je otisnuta ispod teksta u desnom uglu prethodnog svežnja, stranice ili stupca. U slavenskim inkunabulama kustode se ne pojavljuju. Tiskarski znakovi pojavili su se gotovo u isto vrijeme kada je i izumljen tiskarski stroj. Imaju ih i neke slavenske inkunabule i Bošnjak smatra da su *zanimljivi, raznoliki i na grafičkoj visini*⁵¹. Registri u inkunabulama preteče su današnjih indeksa, predmetnih kazala i sadržaja. Prvi češki i slavenski registar otisnut je 1488. u Pragu u prvom izdanju *Biblije*.

O nekim karakteristikama izvan samih inkunabula, kao što su podaci o nakladi, raspačavanju, prodaji, cijenama i sl., ne može se govoriti jer o njima u slavenskoj inkunabulistici nema podataka.

3.6. Počeci tiskarstva u ostalim slavenskim zemljama

Ostale slavenske zemlje nemaju otisnute knjige na narodnom jeziku u 15. stoljeću, no tiskarsko umijeće stiglo je i do njih. Tako je prva tiskarska radionica na slavenskom tlu otvorena u Poljskoj godine 1473. Otvorio ju je Nijemac Kasper Straube u Krakovu, a u njoj su tiskane knjige na latinskom jeziku. U Krakovu je, osim prve tiskare na slavenskom tlu, otvorena i prva ćirilaska tiskara. Bila je to već spomenuta oficina Sveitpolta Fiola u kojoj su otisnute ukrajinske inkunabule. U 15. stoljeću, osim u Krakovu, na području Poljske radila je još jedna tiskara, no o njoj se malo zna. Pretpostavlja se da je bila smještena u Chelmnu i da je radila od 1473. do 1478. godine. Tiskarska radionica bila je otvorena i u Vroclavu. Otvorio ju je tiskar Kasper Elyan. Godine 1475. u toj je tiskari otisnuta je knjiga *Statua synodalia episcoporum Wratislaviensium* u

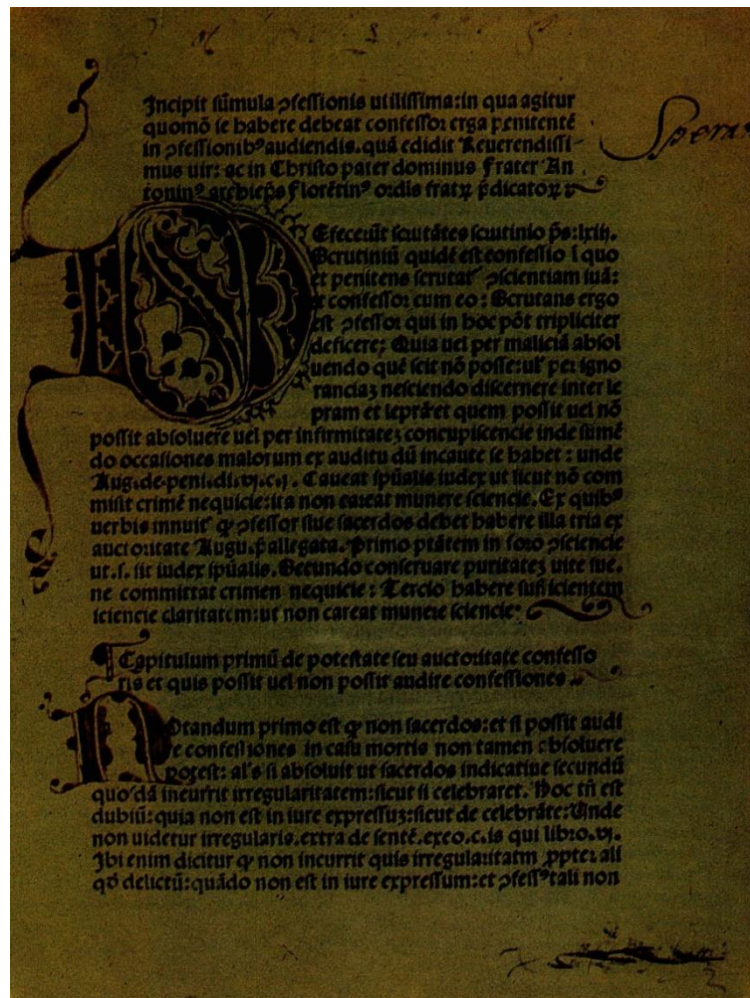
⁴⁹ Bošnjak, Mladen. *Slavenska inkunabulistica*, Mladost, Zagreb, 1970., str. 137.

⁵⁰ Bošnjak, Mladen. *Slavenska inkunabulistica*, Mladost, Zagreb, 1970., str. 140.

⁵¹ Bošnjak, Mladen. *Slavenska inkunabulistica*, Mladost, Zagreb, 1970., str. 142.

koju je Elyan umetnuo molitve *Oče naš*, *Zdravo Marijo* i *Vjerovanje* na poljskom jeziku. Budiša ističe da je to bio *prvi dodir poljskog jezika i tiskarskoga stroja*⁵². Prva cjelovita knjiga otisnuta na poljskom jeziku otisnuta je 1513. godine u Krakovu u tiskari Floriana Unglera. Bio je to popularni molitvenik *Raj duszny*.

Kada se govori o tiskarstvu u Slovačkoj, kao mjesto tiskanja četiriju inkunabula navodi se Bratislava, no samo kao pretpostavka. Tiskar spomenutih četiriju inkunabula ostao je nepoznat pa je u literaturi poznat pod nazivom „*typographus Confessionalis*“, prema prvoj otisnutoj knjizi.

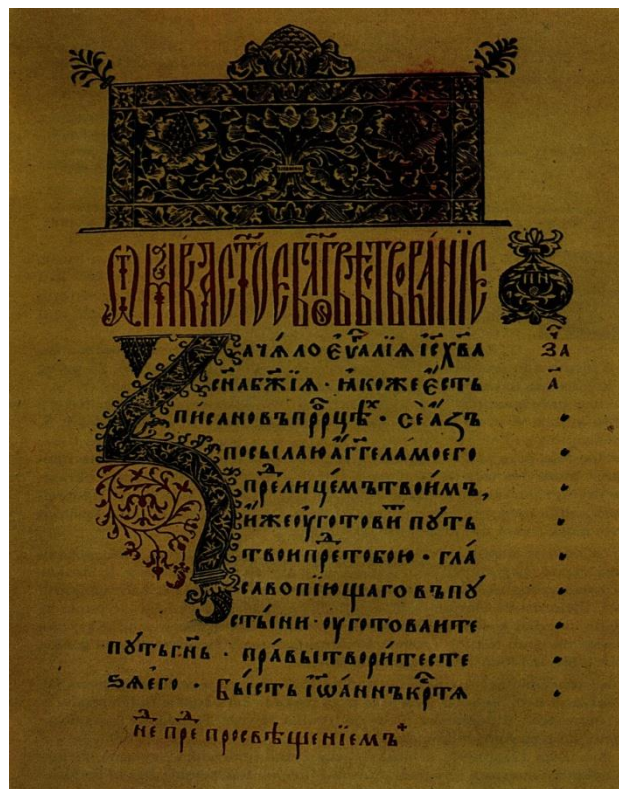
Slika 14. *Confessionale*, Bratislava

Godine 1488. u Brnu otisnuto je djelo Slovaka Johannes de Thurocza *Chronica Hungarorum* u kojemu se prvi put u tiskanom tekstu navodi ime „Slovak“. U 16. stoljeću na području Slovačke tiskare su radile još u Košicama i u Komjaticama.

⁵² Budiša, Dražen. *Počeci tiskarstva u evropskih naroda*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1984., str. 85.

Prvi bjeloruski tiskar bio je Francik Georgij Skorina. On je u razdoblju od 1517. do 1519. godine otisnuo *Psaltir* i *Bibliu rus'ku* (koja se sastoji od 22 knjige *Staroga zavjeta*). Osim Skorine, važne osobe u ranom tiskarstvu u Bjelorusiji bili su i Simon Budny i Vasil Tjapisnkij. Njihova su izdanja imala *golemo značenje za vrlo ranu afirmaciju bjeloruskog jezika kao posebnog među ostalim slavenskim jezicima, tim više što je bjeloruski jezik, kao i bjeloruski narod, u povijesti često bio potiskivan i osporavan od moćnijih susjeda*⁵³.

U Rusiju je tiskarstvo stiglo oko godine 1553. kada je u Moskvi otvorena prva tiskarska radionica. Nije poznato tko je osnovao tu tiskaru niti koja je knjiga prva otisnuta u njoj, no zna se da je iz te tiskare izašlo sedam ruskih bogoslužnih djela (jedno od njih bilo je *Evangelie*).

Slika 15. *Evangelie*, Moskva, 1555.-1560.

Prvi poznati ruski tiskar bio je Ivan Fedorov koji je u Moskvi godine 1564. završio tiskanje *Apostola*, prve ruske datirane knjige. Osim u Moskvi, u 16. stoljeću tiskarska je radionica bila otvorena i u rezidenciji Ivana IV. u Aleksandrovoj Slobode.

Na bosansko-hercegovačkom tlu prvu je tiskaru godine 1519. blizu Goražda osnovao Božidar Goraždanin, nadstojnik manastira svetog Đorđa. Iste je godine u njoj otisnuta i prva knjiga, *Služabnik*.

⁵³ Budiša, Dražen. *Počeci tiskarstva u evropskih naroda*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1984. , str. 148.

Slika 16. *Služabnik*, Gorazde, 1519.

U istoj su tiskari godine 1523. otisnute još dvije knjige: *Psaltir sa posledovanjem i časlovcem* i *Molitvenik (Trebnik)*. Nakon toga tiskara je zatvorena (pretpostavlja se da je rad zabranila turska uprava). Od prestanka rada gorazdanske tiskare pa sve do 1886. godine na području Bosne i Hercegovine nije djelovala ni jedna tiskara, a bosansko-hercegovački pisci svoja su djela tiskali u talijanskim, austrijskim ili hrvatskim gradovima.

Na slovenskome tlu počeci tiskarske djelatnosti vežu se uz djelatnost velikog slovenskog reformatora Primoža Trubarara. Prve knjige na slovenskome jeziku otisnute su u tiskari Ulricha Morharta u Tübingenu. Bila su to dva Trubarova djela: *Catechismus* i *Abecedarium* godine 1550. Knjige na slovenskome jeziku tiskane su i u Wittenbergu u tiskari Johanna Kraffta. U toj je tiskari otisnuto šest slovenskih knjiga, a među njima i *dva kapitalna djela slovenske kulture*⁵⁴, *Biblija* Jurja Dalmatina godine 1583. i prva gramatika slovenskoga jezika *Articae horulae*

⁵⁴ Budiša, Dražen. *Počeci tiskarstva u evropskih naroda*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1984., str. 183.

succisivae de latinocarniolana literatura Adama Bohoriča godine 1584. Slovenske su knjige u 16. stoljeću tiskane još u Regensburgu i Urachu te na sjeveru Slovenije, u Prekomurju.

Prva tiskara na području današnje Srbije bila je tiskara Rujanskoga manastira u podnožju planine Tare. U toj je tiskari godine 1537. završeno tiskanje *Četverojevanđelja*. Nije pouzdano utvrđeno da je *Četverojevanđelje* otisnuto lijevanim slovima. Budiša⁵⁵ smatra da je *Četverojevanđelje*, koje se naziva i *Rujansko evanđelje*, zapravo ksilografska knjiga, otisnuta iz drvenih ploča. Ta je knjiga nastala u vrijeme kada u blizini nije radila ni jedna tiskara, potreba za bogoslužnom knjigom pravoslavne crkve bila je velika i to je vjerojatno potaknulo rujanske monahe da se upuste u mukotrpan pothvat tiskanja *Četverojevanđelja* od oko 300 stranica. Vrlo brzo nakon tiskanja *Četverojevanđelja* otvorene su tiskare u manastiru Mileševu, Mrkšinoj crkvi i u Beogradu.

Prvi poznati makedonski tiskar bio je Jakov od Kamene Reke (današnja Kamenica Makedonska). Godine 1566. u njegovoj tiskari izašao je *Časoslov*. U toj je knjizi tiskar ostavio bilješku o tome kako je iz svoje domovine Makedonije došao u Veneciju i pronašao tiskaru (bila je to tiskara Božidara Vukovića, tiskara iz Podgorice) koju je osposobio i upotrijebio ju za izdavanje *Časoslova*. U istoj je tiskari djelovao i tiskar koji sebe naziva Jakov od makedonskih predjela, iz mjesta zvanog Sofija, Krajkov sin. Njegovo se ime nalazi na *Psaltiru s posledovanijem* otisnutom godine 1569.

Prema Budiši⁵⁶, prvi bugarski tiskar radio je u slavenskoj tiskari u rumunjskom gradu Trgovištu gdje je otisnuo *Služabnik* 1508., *Oktoih* 1510. i *Četverojevanđelje* 1512. godine. Sredinom 16. stoljeća u Rumunjskoj, u gradu Brašovu, tiskaru su osnovali bugarski doseljenici zajedno s Rumunjima i u njoj su tiskane rumunjske i slavenske knjige bugarske redakcije. Od bugarskih knjiga bile su to *Četverojevanđelje* 1565. i *Mali Oktoih* 1567. godine. Prva otisnuta knjiga s elementima novobugarskog jezika tiskana je tek 1651. godine u Rimu. Bila je to knjiga *Abagar* Filipa Stanislavova pisana na temelju djela *Rituale Romanum* Bartola Kašića pa se u njoj nalazi velik broj hrvatskih jezičnih elemenata. Prva tiskara na tlu Bugarske otvorena je tek u 19. stoljeću.

⁵⁵ Budiša, Dražen. *Počeci tiskarstva u evropskih naroda*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1984., str. 191.

⁵⁶ Budiša, Dražen. *Počeci tiskarstva u evropskih naroda*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1984., str. 210.

4. METODIČKI PRISTUP TEMI „POČECI TISKARSTVA U SLAVENSKIH NARODA“

Hrvatski je jezik najopsežniji predmet osnovnoškolskoga obrazovanja i obuhvaća četiri nastavna područja: hrvatski jezik, književnost, jezično izražavanje i medijsku kulturu. Tisak kao nastavna tema javlja se u petom razredu osnovne škole u okviru nastavnoga područja medijska kultura. Obrazovna postignuća navedene nastavne teme su prepoznavanje i razlikovanje vrsta tiska. Osim toga, učenici se upoznaju s izumiteljem tiskarskoga stroja Johannesom Gutenbergom i načinom umnažanja knjiga prije njegova izuma. U šestome razredu u okviru nastavnoga područja hrvatski jezik obrađuje se nastavna tema „Počeci hrvatske pismenosti“ u kojoj se učenici upoznaju s latinicom, glagoljicom i ćirilicom, s osnovnim podacima o njima, s pojmom prvotisak i inkunabula. Nakon što su učenici upoznali i usvojili te ključne pojmove, u nastavu se hrvatskoga jezika može uključiti i tema „Počeci tiskarstva u slavenskih naroda“.

4.1. Priprava za sat hrvatskoga jezika

NASTAVNI PREDMET: hrvatski jezik i književnost

NASTAVNO PODRUČJE: medijska kultura

NASTAVNA TEMA: tisak

NASTAVNA JEDINICA: počeci tiskarstva u slavenskih naroda

CILJ NASTAVNOGA SATA: ponavljanje i proširivanje znanja o tisku i prvim tiskanim knjigama u slavenskih naroda

KLJUČNE RIJEČI: tisak, tiskarski stroj, Johannes Gutenberg, prvotisak, inkunabula

NASTAVNE ZADAĆE:

a) ODGOJNE: razvijanje ljubavi prema knjigama, upućivanje na posjet knjižnici, poticanje i razvijanje dobrih međuljudskih odnosa

b) OBRAZOVNE: razumijevanje i usvajanje osnovnih podataka o izumitelju tiskarskoga stroja, prvoj tiskanoj knjizi, inkunabulama, slavenskim inkunabulama, hrvatskom prvotisku

c) FUNKCIONALNE: razvijanje sposobnosti zaključivanja, povezivanja, uspoređivanja, uočavanja, pisanja, govorenja, primjenjivanja naučenoga

NASTAVNI OBLICI: frontalni, skupinski

NASTAVNE METODE: metode razgovora, čitanja, slušanja, pisanja, govorenja, usmenog izlaganja, metode samostalnog rada i rada u skupinama

METODIČKI SUSTAV: korelacijsko-integracijski

TIP SATA: ponavljanje i obrada novog gradiva

KORELACIJA (SUODNOS):

a) UNUTARPREDMETNA: književnost, jezik

b) MEĐUPREDMETNA: povijest, geografija, vjeronauk

NASTAVNA SREDSTVA I POMAGALA: ploča i kreda, računalo, nastavni listići, papiri u boji, drvene bojice, ljepilo

LITERATURA:

1. Babić, Nada; Golem, Dinka; Jelčić, Dunja. *Dveri riječi 5, hrvatska čitanka za peti razred osnovne škole*, Profil, Zagreb, 2005.
2. Babić, Nada; Golem, Dinka; Jelčić, Dunja. *Dveri riječi 6, hrvatska čitanka za šesti razred osnovne škole*, Profil, Zagreb, 2005.
3. Diklić, Zvonimir; Skok, Joža. *Žubor riječi hrvatska čitanka za peti razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
4. Merkler, Dunja. *Ljepota riječi, čitanka za 6. razred*, Školska knjiga, Zagreb, 1998.
5. Težak, Stjepko. *Teorija i praksa nastave hrvatskog jezika 1 i 2*, Školska knjiga, Zagreb 1998.

USTROJ NASTAVNOGA SATA:

NASTAVNI ODSJEČCI	SADRŽAJ NASTAVNE SITUACIJE	NASTAVNI OBLICI, METODE, METODIČKI POSTUPCI
1. MOTIVACIJA	<p>Mnogi predmeti iz naše svakidašnjice imaju zanimljivu i dugu povijest. Među njima su knjige. Znete li kako su nastale prve knjige? Što mislite, koliko je stara najstarija knjiga koja se nalazi u školskoj knjižnici? Danas će nam na sat doći knjižničar/knjižničarka i predstaviti nam najstariju knjigu u školskoj knjižnici. (<i>Dolazi knjižničar/knjižničarka i donosi knjigu, ukratko ju predstavlja učenicima.</i>) Sada ćemo zajedno izračunati koliko je stara ta knjiga. A znate li koliko je stara najstarija tiskana knjiga u svijetu?</p>	<p>o. individualni, m. razgovora</p> <p>m. slušanja</p>
2.NAJAVA TEME	<p>Najstarija tiskana knjiga na svijetu ima čak 556 godina. Danas ćemo, dakle, govoriti o najstarijim tiskanim knjigama. Zapišite naslov u svoje bilježnice: Prve tiskane knjige. (<i>Zapisujem naslov na ploču.</i>)</p>	<p>m. pisanja</p>
3.OBRADA NASTAVNE JEDINICE	<p>Sada ćete vidjeti najvažnije podatke o tome na PowerPoint prezentaciji. (<i>Slijedi kratko izlaganje uz prezentaciju. Učenici prate i zapisuju najvažnije podatke.</i>)</p>	<p>m. slušanja, pisanja</p>

<p>4. SINTEZA</p>	<p>Sada ćete se podijeliti u četiri skupine. Svaka će skupina dobiti zadatak i materijale potrebne za rad. Za rad imate 15 do 20 minuta. <i>(Zadatak je svake skupine izraditi plakat i tako predstaviti prvu tiskanu knjigu određenoga naroda. Za rad će dobiti papir u boji, bojice, ljepilo, slike te tablice s glagoljskim i ćirilskim slovima. Nakon zadanoga vremena skupine predstavljaju svoje radove.)</i></p> <p>Za kraj današnjega sata ponovit ćemo sve što smo danas naučili. Kako su se knjige umnažale prije izuma tiskarskoga stroja? Tko je izumio tiskarski stroj? Koju je knjigu prvu otisnuo? Što su to inkunabule? Koja je prva knjiga otisnuta na hrvatskome jeziku?</p>	<p>o. skupinski, m. pisanja, razgovora, usmenoga izlaganja</p> <p>o. individualni, m. razgovora</p>
<p>PRILOZI</p> <p>Prilog 1. Plan ploče</p> <p style="text-align: center;">Prve tiskane knjige</p>		

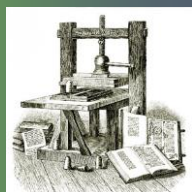
Prilog 2. PowerPoint prezentacija

PRVE TISKANE KNJIGE

Prije tiskarskoga stroja

- ručno pisanje i prepisivanje knjiga
- dugotrajan, zahtjevan i skup posao
- dva osnovna materijala na kojima se pisalo:
 1. PERGAMENA (životinjska koža)
 2. PAPIR

Izum tiskarskoga stroja Johannes Gutenberg, 1455. godina, Njemačka

Prva tiskana knjiga

Biblija, 1455. godine u Njemačkoj

- Izum tiskarskoga stroja omogućio je brzo i relativno jeftino umnažanje knjiga
- Knjige su postale dostupne i siromašnjima

- knjige tiskane od 1455. do 1500. godine nazivamo **INKUNABULAMA**
- Lat. incunabula – kolijevka

Slavenske inkunabule

- Češka
- Hrvatska
- Ukrajina
- Crna Gora

Prilog 3. Zadaci za rad u skupinama

Prva skupina

Prva knjiga na češkom jeziku bila je *Kronika trojanska*. Otisnuta je latinicom godine 1476. Izradite plakat s najvažnijim podacima o toj knjizi.

Druga skupina

Prva knjiga na hrvatskome jeziku bio je *Misal po zakonu rimskoga dvora*. Otisnut je glagoljicom 22. veljače 1483. godine. Izradite plakat s najvažnijim podacima o toj knjizi.

Treća skupina

Prva knjiga na ukrajinskom jeziku bio je *Osmoglasnik*. Otisnut je ćirilicom godine 1491. Izradite plakat s najvažnijim podacima o toj knjizi.

Četvrta skupina

Prva knjiga na crnogorskom jeziku bio je *Osmoglasnik-prvoglasnik*. Otisnut je ćirilicom godine 1494. Izradite plakat s najvažnijim podacima o toj knjizi.

5. ZAKLJUČAK

Godine 1875. održana je u Zagrebu svečanost povodom petogodišnjice osnutka Hrvatskog tipografičkog društva. Tom je prilikom Dragutin Lihl, slagar i poznati radnički prvak toga vremena, održao govor pod nazivom „Slovo u čast Gutenberga“ u kojemu je rekao: *„Liep i častan je običaj knjigotiskara, da uspomenu izumitelja svoje umjetnosti svake godine proslave, sjećajući se toga dana neizmjernih zasluga njegovih za cijelo čovječanstvo. Narod se tom zgodom spominje na zahvalnost koju je dužan velikanu ovomu. Što bi bio danas svijet bez štampe? Ne bi li duh čovječanski u istoj tmini ležao, u kojoj je čamio prije iznašašća božanstvene ove umjetnosti? Nije li ta umjetnost upalila baklju, koja u nikad neugasivom plamu rasvjetljuje cijeli svijet, pa i nazabitnije kutiće gdje tisućgodišnja tmina vladaše?“*⁵⁷ Knjiga je najjasnije zrcalo čovjekove povijesti, a njezina je povijest sastavni i nezaobilazni dio kulturne i opće povijesti. Najznačajnije razdoblje povijesti knjige upravo je 15. stoljeće. Gutenbergov je izum prvi put čovjeku dao u ruke sredstvo masovne komunikacije. Od tada pa sve do danas knjiga zauzima mjesto među vodećim komunikacijskim sredstvima. Slavenki su narodi za tiskarsko umijeće saznali vrlo rano i koristili su ga u svojoj borbi za opstanak. Slavenske knjige otisnute u 15. stoljeću na nekom od slavenskih jezika bogat su izvor informacija o vremenu i prostoru u kojemu su nastale. Inkunabulistika, kako opća, tako i slavenska, prelazi uski okvir opisa knjige i postaje sastavni dio kulturne povijesti.

⁵⁷ Kulundžić, Zvonimir. *Gutenberg i njegovo djelo na slavenskom jugu*, Verlag der Gutenberg – Gesellschaft, Mainz, 1973., str. 33.

6. LITERATURA

1. Babić, Nada; Golem, Dinka; Jelčić, Dunja. *Dveri riječi 5, hrvatska čitanka za peti razred osnovne škole*, Profil, Zagreb, 2005.
2. Babić, Nada; Golem, Dinka; Jelčić, Dunja. *Dveri riječi 6, hrvatska čitanka za šesti razred osnovne škole*, Profil, Zagreb, 2005.
3. Bakmaz, Ivan. „Prvo razdoblje hrvatskoglagoljskog tiskarstva“, *Slovo*, 31 (1981.), str. 103.-132.
4. Bošnjak, Mladen. *Slavenska inkunabulistica*, Mladost, Zagreb, 1970.
5. Budiša, Dražen. *Počeci tiskarstva u evropskih naroda*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1984.
6. Dahl, Svend. *Povijest knjige od antike do danas*, Hrvatsko bibliotekarsko društvo, Zagreb, 1979.
7. Diklić, Zvonimir; Skok, Joža. *Žubor riječi hrvatska čitanka za peti razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
8. Damjanović, Stjepan. *Slovo iskona*, Matica hrvatska, Zagreb, 2004.
9. Grabar, Biserka. „Tiskani glagoljski Baromićev brevijar“. *Slovo*, sv.34 (1984.)
10. Hercigonja, Eduard. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1994.
11. Jurić, Šime. „Hrvatske inkunabule“, *Slovo*, sv. 34 (1984.), str. 81.-90.
12. Jurić, Šime. „O inkunabulistici i njezinim zadacima u Hrvatskoj“, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 6 (1960.), br.1-2, str. 1.-37.
13. Kulundžić, Zvonimir. *Gutenberg i njegovo djelo na slavenskom jugu*, Verlag der Gutenberg – Gesellschaft, Mainz, 1973.
14. Kulundžić, Zvonimir. *Put do knjige*, Epoha, Zagreb, 1959.
15. Merkler, Dunja. *Ljepota riječi, čitanka za 6. razred*, Školska knjiga, Zagreb, 1998.
16. Moguš, Milan. *Hrvatski rani tisak*, u zborniku *Hrvatska i Europa*, sv. 2: Srednji vijek i renesansa, uredio: Eduard Hercigonja, Školska knjiga, Zagreb, 2000.
17. Nazor, Anica. „Glagoljske knjige tiskane u Senju (1494-1508)“, *Acta graphica*, 7 (1995.), str. 1.-18.
18. Nazor, Anica. „Tiskana glagoljska knjiga od Prvotiska Misala 1483. Do Brozićeva Brevijara 1561.“, *Slovo*, sv. 34 (1984.), str. 7.-16.
19. Paro, Frane. *Typographia glagolitica*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.

20. Pelc, Milan. *Pismo - knjiga - slika. Uvod u povijest informacijske kulture*, Golden marketing, Zagreb, 2002.
21. Težak, Stjepko, *Teorija i praksa nastave hrvatskog jezika 1 i 2*, Školska knjiga, Zagreb 1998.